

M. TULLII CICERONIS
C A T O M A J O R

SEU
DE SENECTUTE

AD
T. POMPONIUM ATTICUM.

O TITE, si quid ego adjuero, curamve levasso, **I**
Quae nunc te coquit, & versat in pectore **I**
fixa,

Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, At-
tice, quibus affatur Flaminium,

Ille vir, haud magna cum re, sed plenus fidei.

Quamquam certo scio, non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui, & æqui-
tatem; teque non cognomen solum Athenis
deportasse, sed humanitatem & prudentiam
intelligo. Et tamen suspicor, iisdem rebuste,
quibus meipsum, interdum gravius commo-

veri; quarum consolatio & major est, & in
aliud tempus differenda. Nunc autem mihi
visum est de Senectute aliquid ad te conscri-
bere. Hoc enim onere, quod mihi tecum com-
mune est, aut jam urgentis, aut certe adven-
tantis senectutis, & te, & meipsum levare vo-
lo: etsi te quidem id modice ac sapienter (sic-
ut omnia) & ferre, & laturum esse certo
scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo mune-
re, quo uterque nostrum communiter utere-
tur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri con-
fectio fuit, ut non modo omnes absterferit se-
nectutis molestias, sed effecerit mollem etiam
& jucundam senectutem. Nunquam igitur fa-
tis laudari digne poterit philosophia, cui qui
pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit
degere. Sed de ceteris & diximus multa, &
sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad
te misimus. Omnem autem sermonem tribui-
mus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum
esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni se-
ni, quo majorem auctoritatem haberet oratio:
apud quem, Lælium & Scipionem facimus
admirantes, quod is tam facile senectutem fe-
rat, iisque eum respondentem, qui si erudi-
tius videbitur disputare, quam consuevit ipse

In suis libris, attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Scipio. Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod nunquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona a se ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus; quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adepti: tanta inest stultitiæ inconstantia atque perversitas. Obrepere ajunt eam citius, quam putassent. Primum, quis coëgit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum?

Præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eique paremus; a qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit, esse aliquid extremum, & tanquam in arborum bacis terræque frugibus, maturitate tempestitiva quasi vietum & caducum; quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Laelius*. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus (volumus quidem certe) senes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cat.* Faciam vero, Læli, præsertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

Cat. Faciam, ut potero, Læli. Sæpe enim 3
interfui querellis meorum æqualium, (pares 7
autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur,) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum: nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus, majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes, tolerabilem agunt senectutem; importunitas autem & inhumanitas omni ætati molesta est. *Lael.* Est, ut dicis, *Cato*. Sed fortasse dixerit quispiam, tibi, propter opes & copias & dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videi; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio

cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem affecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici: neque enim in summa inopia non levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quamquam id maximum est,) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat: quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum: anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum; cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post

ad Tarentu
post factus
sullibus Tu
ille admod
donis & m
ut adolesce
Hannibale
ta sua moll
ta noster E
Unus qui
Non pone
Ergo ma
Tarent
silio recepi
natori, q
glorianti,
Fabi, Ta
dens: na
sem. Nec
toga: qui
ga quiesce
quoad pot
Gallicum
tem divide
natus est, o
reipublicæ

ad Tarentum: quæstor deinde quadriennio post factus sum, quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego, cum quidem ille admodum senex, suavor legis Cincix de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset; & Hannibalem juveniliter exultantem patientia sua mollebat; de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: *Certe*, inquit ridens: *nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem.* Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flamini tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: angurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur; quæ contra

republicam ferrentur, contra auspicia ferri.

12 Multa in eo viro præclara cognovi; sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus laudatio, quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus; sed intus domique præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ. Omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus fermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde discerem neminem.

5 Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem.

13 Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus; qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto

& nonagesimo anno scripsisse se dicit, vixitque quinquennium postea: cujus magister, Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit: qui, cum ex eo quæretur, cur tamdiu vellet esse in vita? *Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem.* Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam ¹⁴ in senectutem conferunt; quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam; quam quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, & M'. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum consulibus, mortuus est; cum ego quidem v & LX annos natus, legem Vocationiam voce magna, & bonis lateribus suafissem. Annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum ¹⁵ contempler animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod

avocet a rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmius; tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus; quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit justa unaquæque, videamus.

6 A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, focer optimi viri, filii mei? ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant?

16 Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

*Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere?*

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est; & tamen ipsius Appii exstat oratio. Atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent,

censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; & tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus. Non faciat ea, quæ juvenes: at vero multo majora & mellora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo: Carthagini, male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante definam, quam illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare! cujus a morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni con-

sequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia; quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellas-
 20 sent *Senatum*. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?

Sic enim percontanti, ut est in Nævii poëtæ Ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

7
 21 **T**emeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia, senescentis. At memoria minuitur. Credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat. Num igitur censetis eum, cum a tate processisset, qui Aristides esset, Lyfi-

machum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulcra legens veror (quod ajunt) ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium & industria; nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: quod propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur; quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num He- 23

fiodum, num Simonidem, num Stefichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studi²⁴ diorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos & familiares meos, quibus absentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis, non condendis fructibus; quamquam in illis minus hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Serit arbores, quæ alteri seculo profint,
²⁵ ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius ⁸ Cæcilius de sene, alteri seculo prospiciente, quam illud:

*Aedepol, senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id
sat est,*

Quod diu vivendo, multa, quae non vult, videt.

Et multa fortasse, quae vult: atque in ea quidem, quae non vult, saepe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senectâ hoc deputo miserrimum,

Sentire ea aetate esse se odiosum alteri.

Iucundum potius, quam odiosam. Ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit; ut ego feci, qui Græcas literas senex didici: quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens,

ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elaboravi.

9 Ne nunc quidem vires desidero adolescen-
 27 tis, (is enim erat locus alter de vitiis senectutis,) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. Quod est, eo decet uti; & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus; a quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est pro-
 28 vecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equi-

dem adhuc non amisi; & videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis comita & mitis oratio. Quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinqne-²⁹ mus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Aemilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis: libidinosa etenim & intemperans adolescentia effectum corpus tradit senectuti. Cyrus qui-³⁰ dem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecillio-rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos an-

nos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem
 10 senile, ætatiq̄ nostræ conceditur. Videtis-
 31 ne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? tertiam enim jam ætatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago
 32 & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus; sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra,

non

non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse malle, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam ve-
 33
 strum utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis; num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virium adfit, & tantum, quantum potest, quisque nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adfit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te au-
 34

dire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ
faciat hodie, nonaginta annos natus: cum
ingressus iter pedibus sit, in equum omnino
non adscendere; cum equo, ex equo non de-
scendere: nullo imbri, nullo frigore adduci,
ut capite operto sit: summam in eo esse cor-
poris ficitatem: itaque exsequi omnia regis
officia & munera. Potest igitur exercitatio,
& temperantia etiam in senectute conserva-
II re aliquid pristini roboris. Non sunt in se-
nectute vires? ne postulantur quidem vires
a senectute. Ergo & legibus & institutis va-
cat ætas nostra muneribus iis, quæ non pos-
sunt sine viribus sustineri: itaque non modo,
quod non possumus, sed ne quantum possu-
35 mus quidem, cogimur. At ita multi sunt im-
becilli senes, ut nullum officii, aut omnino
vitæ munus exsequi possint. At id quidem
non proprium senectutis est vitium, sed com-
mune valetudinis. Quam fuit imbecillus P.
Africani filius is, qui te adoptavit? quam
tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni
ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen ci-
vitatibus: ad paternam enim magnitudinem ani-
mi doctrina uberius accesserat. Quid mirum
igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando,
cum ne id quidem adolescentes effugere pos-

sint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum, tanquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent; animi autem exercitando levantur. Nam quos ait Cæcilius, *comicos stultos senes*; hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, 37 tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in

suos: metuebant servi, verebantur liberi,
carum omnes habebant: vigeat in illa do-
68 mo patrius mos & disciplina. Ita enim se-
nectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus
suum retinet, si nemini emancipata est, si
usque ad extremum spiritum dominatur in
suos. Ut enim adolescentem, in quo senile
aliquid; sic senem, in quo est adolescentis
aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore
senex esse poterit, animo nunquam erit. Sep-
timus mihi Originum liber est in manibus:
omnia antiquitatis monumenta colligo: cau-
sarum illustrium, quascunque defendi, nunc
cum maxime conficio orationes: jus augu-
rum, pontificum, civile tracto: multum eti-
am Græcis litteris utor: Pythagoreorumque
more exercendæ memoriæ gratia, quid quo-
que die dixerim, audierim, egerim, comme-
moro vesperi. Hæ sunt exercitationes inge-
nii, hæc curricula mentis: in his desudans
atque elaborans, corporis vires non magno-
pere desidero. Adsum amicis: venio in sena-
tum frequens, ultroque affero res multum
& diu cogitatas; easque tueor animi, non
corporis viribus. Quæ si exsequi nequirem,
tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipsa
cogitantem, quæ jam agere non possem; sed

ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas fenescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, 12
quod eam carere dicunt voluptatibus. O præ- 39
clarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam; cujus voluptatis avidæ libidines temere & effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ prodiciones, hinc rerumpub- 40
licarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: supra vero, & adulteria, & omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis; cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam ini-

41 micum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse; neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem jubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem; si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio, Sp. Postumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanerat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis; quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi ini-

nica est, ac mentis (ut ita dicam) præstrin-
 git oculos, nec habet ullum cum virtute com-
 mercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi
 viri, T. Flaminini, fratrem L. Flamininum e
 senatu ejicerem, septem annis post, quam
 consul fuisset: sed notandam putavi libidi-
 nem. Ille enim cum esset consul, in Gallia
 exoratus in convivio a scorto est, ut securi
 feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent
 damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo,
 censore, (qui proximus ante me fuerat,)
 elapsus est; mihi vero & Flacco neuntquam
 probari potuit tam flagitiosa & tam perdita
 libido, quæ cum probro privato conjungeret
 imperii dedecus. Sæpe audivi a majoribus
 natu, qui se porro pueros a senibus audisse ¹³
 dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod ⁴³
 cum apud regem Pyrrhum legatus esset, au-
 difset a Theffalo Cineæ, esse quendam Athe-
 nis, qui se sapientem profiteretur; eumque
 dicere, omnia, quæ faceremus, ad volupta-
 tem esse referenda. Quod ex eo audientes M'.
 Curium & Ti. Coruncanium optare solitos,
 ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuade-
 retur; quo facilius vinci possent, cum se vo-
 luptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius
 cum P. Decio, qui quinquennio ante eum

consulem se pro republica quarto consulatū
 devoverat. Norat eundem Fabricius, norat
 Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex
 ejus, quem dico, P. Decii factō, judicabant
 esse profecto aliquid natura pulchrum atque
 præclarum, quod sua sponte peteretur, quod-
 que spreta & contempta voluptate optimus
 44 quisque sequeretur. Quorsum igitur tam
 multa de voluptate? quia non modo vitupe-
 ratio nulla, sed etiam summa laus senectutis
 est, quod ea voluptates nullas magnopere de-
 siderat. caret epulis, exstructisque mensis,
 & frequentibus poculis? caret ergo etiam
 vinolentia, & cruditate, & insomniis. Sed si
 aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus
 blanditiis non facile obfirmus, (divine enim
 Plato *escam malorum* voluptatem appellat,
 quod ea videlicet homines capiantur, ut ha-
 mo pisces,) quamquam immoderatis epulis
 careat senectus, modicis tamen conviviiis de-
 lectari potest. C. Duillium, M. F. qui Pœnos
 classe primus devicerat, redeuntem a cœna
 senem sæpe videbam puer: delectabatur cre-
 bro funali & tibicine, quæ sibi nullo exem-
 plo privatus sumserat: tantum licentiæ da-
 45 bat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsam
 jam revertar. Primum habui semper sodales.

Sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice; sed erat quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia fient in dies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum & sermonibus metiebar: bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, *convivium* nominarunt; melius, quam Græci, qui hoc idem tum *compotationem*, tum *concoenationem* vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur. Ego vero propter sermonis delectationem ¹⁴ tempestivis quoque conviviiis delector, nec ₄₆ cum æqualibus solum, (qui pauci admodum restant,) sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant; (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus;) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant a majoribus instituta; & is sermo, qui more

majorum a summo adhibetur in poculis; & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia; & refrigeratio æstate; & vicissim aut sol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime pos-
 47 sumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo; sed ne desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, utereturne rebus venereis: Dii meliora, inquit. Libenter vero istinc, tanquam a domino agresti ac furioso profugi; cupidis enim rerum talium, odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui: quamquam non caret is, qui non desiderat. Ergo hoc non desiderare, dico esse jucundius, quam frui.
 48 Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruatur libentius; primum parvulis fruatur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia volupta-

tes prope intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Si vero habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori pæne videbamus in studio dimetiundi cæli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset? quam delectabat eum, defectiones solis & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium; qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantés se-

nes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte *Suadae medullam* dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis fit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se, multa in dies addiscentem: qua voluptate animi
 15 nulla certe potest esse major. Venio nunc ad
 51 voluptates agricularum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit; sed alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subactō semē sparsum excepit, primum id occæcātum cohibet; ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde tepesactum vapore & compressu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stir-

pium, sensim adolescit; culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus cum emerferit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. ⁵²
Quid ego vitium fatus, ortus, incrementa commemorem? fatiari delectatione non possum, ut meæ senectutis quietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis feminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coërcet ars agrorum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in ⁵³lis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est

peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse cum fructu lætius, tum ad spectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio, & propagatio vitium; sarmentorumque, ea, quam dixi, aliorum am-
 54 putatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi; de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lætæ sunt; sed etiam hortis & pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones; quibus nihil invenit agricultura sollertius. Possunt per-
 16
 55 sequi multa oblectamenta rerum rusticarum;

sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio, ad focum sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a me ipso ⁵⁶ recedam. In agris erant tum senatores, & iidem senes: siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum; cujus dictatoris jussu magister equitum, C. Servilius Ahala, Sp. Mælium, regnum appetentem, occupatum interemit. A villa in senatum arcessabantur & Curius, & ceteri senes; ex quo, qui eos arcessabant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblecta-

bant? mea quidem sententia haud scio, an
 ulla beatior esse possit; neque solum officio,
 quod hominum generi universo cultura agro-
 rum est salutaris, sed & delectatione, quam
 dixi, & saturitate copiaque omnium rerum,
 quæ ad victum hominum, ad cultum etiam
 deorum pertinent; ut, quoniam hæc quidam
 desiderant, in gratiam jam cum voluptate re-
 deamus. Semper enim boni assidueque do-
 mini referta cella vinaria, olearia, etiam pe-
 naria est, villaque tota locuples est: abundat
 porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, mel-
 le. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alte-
 ram appellant: tum conditiora facit hæc, su-
 pervacanei etiam operis aucupium atque ve-
 57 natio. Quid de pratorum viriditate, aut ar-
 borum ordinibus, aut vinearum olivetorum-
 que specie dicam? Brevi præcidam. Agro
 bene culto nil potest esse, nec usu uberius,
 nec specie ornatius: ad quem fruendum non
 modo non retardat, verum etiam invitat at-
 que allectat senectus. Ubi enim potest illa
 ætas, aut calefcere vel apricatione melius,
 vel igni; aut vicissim umbris aquisve refri-
 58 gerari salubrius? Sibi igitur habeant arma,
 sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam,
 sibi natationes & cursus: nobis senibus ex

ludio-

lacionibus multis talos relinquunt, & tesseras: id ipsum utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona a sociis attulisset; & ceteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conceptum agrum, diligenter consitum ostendisse. Cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus; tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam sollertiam ejus, a quo essent illa dimensa atque descripta; & ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mea manu sunt

fatae. Tum Lyfandrum intuentem ejus pur-
 puram, & nitorem corporis, ornatumque Per-
 ficum multo auro, multisque gemmis, di-
 xisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt,
 quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est.
 60 Hac igitur fortuna frui licet senibus; nec
 ætas impedit, quo minus & ceterarum re-
 rum, & inprimis agri colendi studia teneamus
 usque ad ultimum tempus senectutis. M.
 quidem Valerium Corvum accepimus ad cen-
 tesimum annum perduxisse, cum esset acta
 jam ætate in agris, eosque coleret; cujus in-
 ter primum & sextum consulatum sex & qua-
 draginta anni interfuerunt. Itaque quantum
 spatium ætatis majores nostri ad senectutis
 initium esse voluerunt, tantus illi cursus ho-
 norum fuit; atque ejus extrema ætas hoc bea-
 tior, quam media, quod auctoritatis plus ha-
 bebat, laboris vero minus. Apex autem se-
 61 nectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæ-
 cilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in
 quem illud elogium unicum: PLURIMAE
 CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARI-
 UM FUISSE VIRUM, notum est carmen, in-
 cisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus
 de laudibus omnium esset fama consentiens.
 Quem virum P. Crassum, nuper pontificem

maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione ¹⁸ mementote, eam me laudare senectutem, ⁶² quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit; ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt; sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc ⁶³ enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, affurgi, deduci, reduci, consuli; quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmonem esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quia etiam memoriæ proditum est, cum Athenis,

ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno confessu locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo confederant, confurrexissent omnes, & senem illum sessum recepisse. Quibus cum a cuncto confessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle.

- 64 Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones,
- 65 in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes; si querimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi; præterea in fragili corpore odiosa

omnis offensio est. Quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis, & artibus; idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, quominus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maxime angere 19 atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis; quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur time- 67 am, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures, quam no-

stra, mortis casus habet. Facilius in morbos
incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tri-
stius curantur. Itaque pauci veniunt ad se-
nectutem; quod ni ita accideret, melius &
prudenter viveretur. Mens enim, & ratio,
& consilium, in senibus est; qui si nulli fuif-
sent, nullæ omnino civitates essent. Sed re-
deo ad mortem impendentem. Quod illud est
68 crimen senectutis, cum illud videatis cum
adolescentia esse commune? Sensi ego cum
in optimo filio meo, tum in expectatis ad
amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio,
omni ætati mortem esse communem. At spe-
rat adolescens, diu se victurum; quod spera-
re idem senex non potest. Insipienter sperat:
quid enim stultius, quam incerta pro certis
habere, falsa pro veris? Senex ne quod spe-
ret quidem habet. At est eo meliore condi-
tione, quam adolescens, cum id, quod ille
sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu
69 vivere; hic diu vixit. Quamquam, o dii bo-
ni! quid est in hominis vita diu? da enim
supremum tempus: expectemus Tartessio-
rum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum
video) Arganthonius quidam Gadibus, qui
octoginta regnavit annos, centum & viginti
vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quid-

quam videtur, in quo est aliquid extremum. Cum enim id advenit, tunc illud, quod præterit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis consecutus sis. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocunque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad *Plaudite* vivendum. Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse. Ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mo-

ri sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur; senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur; & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus: recteque in ea vivitur, quod munus officii exsequi & tueri possis; & tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est; cum illi quærenti, Qua tandem spe fretus sibi tam audaciter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente, ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit; sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, fa-

cile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit; vetatque Pythagoras, injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare; vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo melacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.*

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus morienti 74 aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus; sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est; & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem 75 timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duo Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad

supplicium est profectus, ut fidem hosti da-
 tam conservaret; non duo Scipiones, qui iter
 Pœnis vel corporibus suis obstruere volue-
 runt; non avum tuum L. Paullum, qui mor-
 te luit collegæ in Cannensi ignominia teme-
 ritatem; non M. Marcellum, cujus interitum
 ne crudelissimus quidem hostis honore sepul-
 turæ carere passus est: sed legiones nostras
 (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe lo-
 cum profectas alacri animo & erecto, unde
 se nunquam redituras arbitrarentur. Quod
 igitur adolescentes, & ii quidem non solum
 indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti
 76 senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem
 videtur) studiorum omnium satietas, vitæ fa-
 cit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia:
 num igitur ea desiderant adolescentes? sunt
 & ineuntis adolescentiæ: num ea jam con-
 stans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt
 etiam hujus ætatis: ne ea quidem quærentur
 a senectute. Sunt extrema quædam studia
 senectutis: ergo, ut superiorum ætatum stu-
 dia occidunt, sic occidunt etiam senectutis;
 quod cum evenit, satietas vitæ tempus ma-
 21 turum mortis affert. Equidem non video,
 77 cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam
 vobis dicere; quod eo melius mihi cernere

videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihi que amicissimos vivere arbitror; & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatisque contrarium. Sed credo, deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas.

Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, ⁷⁸ incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi per-

suasi, sic sentio, cum tanta celeritas animo-
rum sit, tanta memoria præteritorum, futu-
rorumque prudentia, tot artes, tantæ scien-
tiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ
res eas contineat, esse mortalem: cumque
semper agitetur animus, nec principium mo-
tus habeat, quia se ipse moveat; ne finem
quidem habiturum esse motus, quia nunquam
se ipse sit relicturus: &, cum simplex animi
natura esset, neque haberet in se quidquam
admissum dispar sui, atque dissimile, non pos-
se eum dividi: quod si non possit, non posse
interire: magnoque esse argumento, homines
scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam
pueri, cum artes difficiles discant, ita celeri-
ter res innumerabiles arripiant, ut eas non
tum primum accipere videantur, sed remi-
22 nisci & recordari. Hæc Plato noster. Apud
79 Xenophontem autem moriens Cyrus major,
hæc dicit. „ Nolite arbitrari, o mihi carissimi
„ filii, me, cum a vobis discessero, nusquam,
„ aut nullum fore: nec enim, dum eram vo-
„ biscum, animum meum videbatis; sed eum
„ esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas ge-
„ rebam, intelligebatis: eundem igitur esse
80 „ creditote, etiam si nullum videbitis. Nec
„ vero clarorum virorum post mortem hono-

„res permanerent, si nihil eorum ipsorum ani-
„mi efficerent, quo diutius memoriam sui
„teneremus. Mihi quidem nunquam persua-
„deri potuit, animos, dum in corporibus es-
„sent mortalibus, vivere; cum exissent ex
„iis, emori: nec vero tum animum esse in-
„sipientem, cum ex insipienti corpore eva-
„sisset; sed cum omni admixtione corporis
„liberatus, purus & integer esse cœpisset,
„tum esse sapientem. Atque etiam, cum ho-
„minis natura morte dissolvitur, ceterarum
„rerum perspicuum est, quo quæque disce-
„dant: abeunt enim illuc omnia, unde orta
„sunt; animus autem solus, nec cum adest,
„nec cum discedit, apparet. Jam vero vide- 81
„tis, nihil esse morti tam simile, quam som-
„num. Atqui dormientium animi maxime de-
„clarant divinitatem suam: multa enim, cum
„remissi & liberi sunt, futura prospiciunt.
„Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se
„plane corporis vinculis relaxaverint. Qua-
„re, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut de-
„um. Sin una est interiturus animus cum
„corpore, vos tamen, deos verentes, qui hanc
„omnem pulchritudinem tuentur & regunt,
„memoriam nostri pie inviolateque servabi-
„tis.,, Cyrus quidem hæc moriens, Nos, si

23 placet, nostra videamus. Nemo unquam mi-
 82 hi, Spicio, persuadebit, aut patrem tuum
 Paullum, aut duos avos, Paullum & Africa-
 num, aut Africani patrem, aut patruum, aut
 multos præstantes viros, quos enumerare non
 est necesse, tanta esse conatos, quæ ad poste-
 ritatis memoriam pertinerent, nisi animo cer-
 nerent, posteritatem ad se pertinere. An cen-
 ses (ut de me ipso aliquid more senum glo-
 rier) me tantos labores diurnos nocturnosque
 domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem
 finibus gloriam meam, quibus vitam, effem
 terminaturus? nonne melius multo fuisset,
 otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore
 & contentione traducere? sed, nescio quo-
 modo, animus erigens se, posteritatem sem-
 per ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e
 vita, tum denique victurus esset; quod qui-
 dem ni ita se haberet, ut animi immortales
 essent, haud optimi cujusque animus maxime
 §3 ad immortalitatem gloriæ niteretur. Quid,
 quod sapientissimus quisque æquissimo animo
 moritur, stultissimus iniquissimo? nonne vo-
 bis videtur animus is, qui plus cernat & lon-
 gius, videre, se ad meliora proficisci; ille
 autem, cujus obtusior sit acies, non videre?
 Equidem efferor studio patres vestros, quos

colui & dilexi, videndi: neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audiivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tanquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueriscam, & in cunis vagiam, valde recusem; nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. Quid enim habet vita commo 84 di? quid non potius laboris? sed habeat sane: habet certe tamen, aut satietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, sæpe fecerunt; neque me vixisse poenitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura deverforium nobis, non habitandi locum dedit. O 85 præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum:

animus vero, non me deferens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum
86 & discessum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: si mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguere homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem, peractio ætatis est, tanquam fabulæ; cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem; ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.
